

◆ Милош Ђ. КОШПРДИЋ
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Република Србија

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АУТОБИОГРАФСКИХ НАРАТИВА У ГОВОРУ ДЕЦЕ – ТЕКСТУАЛНА КОХЕЗИЈА ОД 3. ДО 6. ГОДИНЕ¹

САЖЕТАК: У овом раду смо се бавили продукцијом аутобиографских наратива у говору деце. Теоријски оквир анализе чини лингвистика текста, а посматрали смо елементе текстуалне кохезије које смо, на основу литературе, додатно систематизовали. Уз претпоставку да се јављање и учесталост кохезивних елемената могу узети као мера усложњавања наративне структуре током језичког развоја, посматрали смо аутобиографске наративе деце два узраста – млађег, између 3. и 4. године, и старијег, између 5. и 6. године живота. Резултати наше анализе иду у прилог томе да деца старијег узраста кохезију стварају већим бројем различитих елемената. Такође је уочено и да се, у

¹ Израда овог рада је потпомогнута пројектом бр. 178004, под називом *Савремени српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оквиру категорија које постоје на оба узраста, на старијем узрасту јавља већи број различитих кохезивних маркера. Главна тенденција је да се са повећањем узраста лексичка и синтаксичка понављања замењују разноврснијим и разуђенијим кохезивним елементима. Уз развој хипотаксе, ширење елипсе и употребу експлицитних маркера структурирања исказа, ово доприноси већој кохеренцији у продукцији наратива код деце.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: текстуална кохезија, наративи, аутобиографски наративи, дечји говор, развојна психоллингвистика

У раду се истражује текстуална кохезија у аутобиографским наративима деце узраста од 3 и 4 и узраста од 5 и 6 година. Наратив представља дискурс у коме је у целину повезан низ догађаја. Може бити вербалног и писаног карактера. Писани наративи се обично сврставају у књижевноуметнички функционални стил, али се могу јавити и у публицистичком стилу у виду репортажа, чланака, колумни итд. Усмени наративи припадају разговорном језику, али имају и елементе књижевноуметничког стила, будући да нису спонтани, већ представљају (унапред) осмишљену и заокружену целину. Да би се дискурс одредио као наратив потребно је да задовољи следеће критеријуме: (а) треба да садржи почетак, средину и крај; (б) треба да има линеарни след; (в) треба да има заплет; (г) треба да буде смислен за онога ко га прича или записује (Pavlović i dr. 2006). Аутобиографски наративи подразумевају садржину која описује прошлост говорника, тј. овакви наративи морају бити лични и оријентисани ка прошлости.

Да би говорник могао да продукује наратив, треба да има одговарајућа знања о структури језика, односно треба да је овладао употребом одговарајућих морфолошких и синтаксичких форми. Говорник треба да поседује реторичке способности како би знао да структурира текст. Он треба да има довољно знања о дискурзивним алтернативама у језику,

дакле да буде способан да одабере језички регистар који је погодан за дати наратив (Clark 2003). Поред сопствених компетенција, казивач наратива треба да буде свестан саговорничког предзнања, односно да формира одговарајући контекст у коме наратив који продукује може саговорнику да пружи адекватне информације.

На основу својих особина, наратив се сматра формом која најчешће захтева сложеније језичко планирање од оног које је потребно другим језичким формама (Clark 2003). И поред овога сматра се да деца имају способност да продукују одређене форме наратива већ на узрасту од 3 године. Како је на овом узрасту и даље владајућа фаза егоцентризма (Shiro 2003), управо се и ради о наративима који се односе на лична искуства – аутобиографским наративима.

Елементи који омогућавају да наратив представља целовит дискурс називају се кохезивни елементи. Постоји више група кохезивних елемената, а полазиште за њихову категоризацију у овом раду презето је из књиге *Discourse Analysis* (Brown, Yule 1983). Класификација је измењена, а модификована подела је дата у наредном одељку овог рада.

Задатак овог рада јесте да утврди да ли се и које се категорије кохезивних елемената јављају у наративима деце, те да попише конкретне маркере текстуалне кохезије код млађег (деца у трећој и четвртој години живота) и старијег (деца од 5 до 6 година) узраста. Циљ рада је да се уоче разлике у употреби кохезивних елемената у аутобиографским наративима између млађег и старијег узраста деце. Претпоставља се да деца старијег узраста остварују кохезију већим бројем различитих елемената, тј. да се у њиховим аутобиографским наративима среће већи број категорија кохезивних елемената него код деце млађег узраста.

Грађа за ово истраживање састоји се из два одвојена корпуса дечјих наратива. Први корпус садржи

наративе једанаесторо деце узраста 3 и 4 године која су снимана током јула 2012. године у предшколској установи у Бечеју. Корпус обухвата 11 аутобиографских наратива. Други корпус² обухвата наративе десеторо деце узраста 5 и 6 година, која су снимана током јуна и октобра 2006. године у вртићу у селу Омољица у близини Панчева. Овај корпус обухвата 15 аутобиографских наратива, будући да су нека деца продукovala више од једног наратива. Будући да су предмет истраживања аутобиографски наративи, задатак испитаника је био да испричају причу о неком свом искуству које их је учинило радосним или тужним. Битно је напоменути да се, без обзира на различит број наратива у два корпуса, поређење може сматрати релевантним због чињенице да деца на млађем узрасту иначе имају слабију продукцију од старије деце.

Разговори васпитача са децом су снимљени диктафоном, а потом транскрибовани. У литератури је констатовано да деца понекад одбијају да разговарају уколико су интервјуисана изоловано (Mandić 2008), због чега у овом случају деца нису снимана у одвојеним просторијама већ у својим учионицама у вртићу у Омољци, односно у дворишту предшколске установе у Бечеју. С друге стране, деца су ипак била делимично издвојена од остале деце из групе – због смањења шума, те због повећања концентрације приликом разговора. Уколико деца нису испрва желела да одговарају на питања или су давала кратке и штуре одговоре, васпитачи су повремено постављали питања како би их подстакли да наставе свој одговор. Питања васпитача нису анализирана као део грађе. Из грађе су ексцерпирани маркери текстуалне кохезије и анализирани према категоризацији описаној у наредном одељку. Анализа је рађена одвојено за млађу и старију групу, да

² Захваљујемо се Мирјани (Мандић) Мирић, која нам је уступила део свог корпуса за потребе овог истраживања.

би у дискусији било извршено поређење сваке категорије текстуалне кохезије међу узрасним групама.

Елементи текстуалне кохезије у овом раду

Да бисмо нешто назвали текстом, потребно је да постоји бар једна тема и актери који у њој учествују. За његово језичко уобличавање служе лексичко-граматички (али и прозодијски, којих се овом приликом нећемо дотицати) елементи, који, у складу са општом људском особином економичности, помажу развијању те теме на нивоу већем од реченичног. Језичко омогућавање постојања текста као целине називамо текстуалном кохезијом.

У литератури (Halliday, Hasan 1976) се јавља подела кохезивних елемената на референцију, супституцију, елипсу и лексичку замену. Браун и Јул (Brown, Yule 1983), чије смо становиште узели као наше полазно, референцију називају кореференцијом, делећи је на егзофору и ендофору, где се егзофором упућује на неки елемент ван текста, а ендофора упућује на појам који је у тексту већ споменут (анафора), или ће тек накнадно бити уведен (катафора). Притом, егзофора не спада у текстуалну кохезију јер не доводи до срастања текста већ зависи од ванјезичког контекста, будући да је увек у питању деиктичка реч (*Додај ми џу свеску*). Ми, с друге стране, сматрамо да се егзофора не може сматрати делом кореференције, јер кореференција заправо представља саоднос два језичка елемента истог дискурса према једном (истом) појму стварности. Будући да егзофора упућује без саодноса са другом јединицом дискурса, она се не може подвести под кореференцију.

Кореференција се дели на анафору – где се језичком јединицом упућује на појам већ представљен

у тексту неком (може и истом) језичком јединицом (*Имам брајџа. Он се зове Предраг.*) и катафору – којом се упућује на појам који ће у тексту тек бити уведен одређеном језичком јединицом (*Он је описао од Јане. Милан је заувек написао њен живот.*). Према томе на који се начин, тј. каквом језичком јединицом реферише према већ поменутом појму, ендофору делимо на неколико врста:

Поновљена форма представља елемент текстуалне кохезије, где се на појам упућује језичком јединицом идентичном оној већ датој у тексту, са евентуалном променом граматичке парадигме (у случају променљивих речи):

Мој брајџ има 20 година. Мој брајџ је писао Економски факултет.

Делимично поновљена форма је језичка јединица делимично измењена у односу на језичку јединицу којом се већ упућује на дати појам (или ће се на њега већ упутити, у случају катафоре):

Председник Србије Томислав Николић јуче је дошао у Москву. Председник Николић је већ обавио разговоре са председником Русије.

Деиктичка ендофора³ представља употребу деиктичке речи приликом упућивања на појам који је одређеном језичком јединицом већ дат, или ће тек уследити у тексту. Она се у српском језику може остварити прилозима, личним, присвојним, показним заменицама итд.

Срђан је био веома срећан, јер му је мама купила бицикл. (а)

*Он је најбољи ученик у школи – Петар Петровић. (к)
У 19. веку није било антибиотика. Тада се често умирало од туберкулозе. (а)*

Рекао му је да уради онако како је и сам желео. (к)

³ Појам који Халидеј и Хасан (1976) називају ендофором, водећи се поделом деиктичких речи на ендофоричне и егзофоричне. Будући да ми ендофору посматрамо шире, неопходно је учинити разлику у термину.

Нулта ендофора је подврста деиктичке ендофоре која је могућа само у про-дроп⁴ језицима, будући да подразумева упућивање глаголском деиксом (или у случају придевског предикатива комбинацијом глаголске и личне деиксе из граматичког наставка придева⁵), а не посебном језичком јединицом, на појам садржан у тексту испред или иза ње:

нулта анафора [Јасна ← урадила је]

нулта катафора [ушла, стала → Биљана]

Јасна је коначно насликала слику. **Урадила је** оно што је одувек желела.

Ушла је у собу и **стала** пред огледало. **Биљана** је била лепа и добро је то знала.

Лексичка замена представља упућивање на појам из текста језичком јединицом која се налази у некој врсти семантичког односа према језичкој јединици којом је тај појам већ дат. Према врсти семантичког односа разликујемо семантичку замену синонимијом (а), меронимијом (б), хиперонимијом (в) (или у општем случају односом опште : посебно), уопштеном лексемом (г) и употребом лексеме која је за дати појам везана преко екстралингвистичког, енциклопедијског знања о свету (д).

(а) **Мирослав** је купио нови **аутомобил**. **Та кола** стварно могу да развију велику брзину.

(б) **Купила** је сину **комплетић**. **И шорџи** и **мајица** му одлично стоје.

(в) **Младен** је **Најнаши** купио **цвеће**. **Љиљани** су јој се стварно допали.

(г) **Миљинко** се јако прехладио. **Јадничак** због грознице не може да се угреје.

(д) **Ли Освалд** је повредама подлегао у болници. **Убица председника Кенедија** први је човек у историји где је уби-

⁴ Про-дроп језици су они језици (флексивни и аглутинативни) код којих због развијене морфологије и конгруенције субјекта и предиката може доћи до неискривања субјекта, који се може реконструисати личном деиксом садржаном у морфолошком наставку предиката (у српском језику глагола или придева). Употреба: Доћи ћу на вечеру. и * Am coming to dinner.

⁵ **Ирина** је победила на такмичењу. **Стварно је** **победила**.

стиво уживо забележено камерама и емитувано на телевизији.

Елијса је кохезивни елемент којим се изоставља неки део реченичне структуре који се сматра очигледним и који се може реконструисати само из претходног дискурса. Елипсом се најчешће изоставља цела глаголска фраза.⁶

Пеђа воли да једе кунус. **Изгор** ипак је [← **воли да једе кунус**].

глагол

Ти волиш њу, а **и тебе** [← **волим**] ја.

помоћни глагол

Она га је волела и **пашила** [← **је**] за њим.

главни глагол

Он је волео да **црпа** а **она** није [← **волео да црпа**].
комплемент предиката

Нинослав је морао да **оћвори флашу вина**, будући да **Бојан** није могао сам [← **да оћвори флашу вина**].

или именица

Марко је **одигао десну руку** а **Јован** **леву** [← **руку**].

Под **прагматичком елипсом** сматрамо елипсу у нпр. одговорима на питања, када се уместо целе конструкције саопштава нпр. једино њена тема:

Имаш ли цигарету? **Имам** [← **цигарету**].

Ко ти је поклонио мајицу? **Јелена** [← **ми је поклонила мајицу**].

Сујсвијуција за разлику од кореференције представља упућивање једног језичког израза на други језички израз у истом дискурсу, а не њихов међусобни саоднос према истом референту. Дакле, супституцијом се другим обликом упућује на денотативно значење друге јединице, а не на њен референт. Тако се у примеру:

Можеш ли ми дати цигарету? **Немам вишка**.

⁶ Мисли се на VP, у структуралистичком смислу предикатски скуп речи.

лексема *вишак* интерпретира као цигарета, али оне не упућују на исти објекат стварности. Супституција се синтаксички заснива на елипси.

Супституисати се може нумеричким и паранумеричким средством:

Купио сам оловке. Дај ми једну.

Јесте ли видели девојке? Две су ујраво прошле овуда, а трећу је скренула лево.

Гошова је њорша. Хоћеш ли ми дајти њарче?

и квалификативним детерминатором:

Испрва је извукао две књиџе, ња се њтак одлучио за њохабану.

Пред њиме су стѡјала два њуѡа. Наравно, изабрао је стѡрмији.

Под *стѡрукѡуралним везама* подразумевају се заједничке граматичке и лексичке карактеристике једног дискурса. Ради се о кориштењу адекватних глаголских времена, понављању синтаксичких конструкција, те појави речи које стоје у колокацијским везама или у неком од семантичких односа (употреба синонима, антонима, хиперонима који нису у корелацијском односу), те генерализацији и спецификацији.

У категорију *експлицитних маркера њовезујућих релација* спадају језички елементи, најчешће везници и реченични прилози, којима се остварује додавање, супротстављање, приказивање следа догађаја и узрочно-последичних веза између неког дела текста и дела који му најчешће непосредно следи, односно претходи.

У *додајуће* експлицитне маркере повезујућих релација убрајамо везник и и реченичне прилоге *даље, додајно* (у *додајку*), *ѡоуѡи ѡоџа, слично овоме/ѡо-ме, дакле, на ѡример* итд. У *супротстављајуће* експлицитне маркере спадају везници *а, ѡако, ѡремда, мада*; контрастивни изрази *с друџе стѡране* и *у стѡвари*;

исправљајуће *насуѡроѡи ѡо-ме* и одбацујуће *како џод* и *у сваком случају*. Експлицитни маркери којима се приказује *след догађаја* јесу *онда, ѡосле ѡоџа, ѡре ѡоџа, ѡрвобѡиѡно, раније*; изрази са значењем закључности *коначно, на крају*; узастопни изрази *ѡрво... ѡа онда, ѡрво... друџо, ѡреѡходно... следеће, друџо* и сумирајући изрази *украѡико, да сумирамо, да закључимо, уместѡо закључка* итд. Експлицитни маркери *узрочно-последичних односа* су *дакле, сходно ѡо-ме, из ѡоџа следи, из овоџ разлоџа, овим ѡоводом, као резултѡаѡи, имајући ово на уму, ѡод овим условима, ѡоѡијујући ово/ѡреѡходно, с обзиром на ѡреѡходно, укључујући ѡреѡходно* итд. Битно је напоменути да овде наведена листа експлицитних маркера није коначна, као и да се поједини маркери могу наћи и у другим групама поред оне у којој су наведени.

Анализа аутобиографских наратива на млађем узрасту

Наративи деце млађег узраста у нашем корпусу су остварени двојако. Код готово половине наратива продукција од стране деце је морала бити у знатној мери подстицана питањима васпитача, али је већи број наратива ипак у целини самостално продукован. Будући да је распоред самостално и несамостално продукованих наратива равномерно дистрибуиран током целог узраста од 3 до 4 године, самосталност у продукцији на млађем узрасту нећемо сматрати развојним фактором, већ је приписујемо индивидуалним разликама код деце.

У наративима деце млађег узраста преовладава паратакса, а од зависних реченица видно су заступљене једино временске реченице типа темпоралне локализације

...кад сам била мала беба, оо, онда, онда је сека била мало, мало већа од мене...

Јавља се и неколико примера последичних⁷ реченица

...када дођемо овде онда је *иџџа*, *џа не дођем*.

две узрочне

Тамо мол(р)ам да идем, овде нећу да будем *јел(р) џа-мо мол(р)ам да идем*.

и једна условна реченица

...џа *ако идеш*, онда идеш...

која, додуше, подсећа на формулаични израз који је дете могло чути и као такав усвојити. Од прошлих времена у грађи је пронађен једино перфекат, а презент се користи да означи прошло време само у хабицуалном значењу

...а *винкендом кад се ХХХ са мамом, мојом џа она иде на џосао, али баба дође џо мене, џа џа ја идем онда код ње...*

Наративи обично почињу узречицом *џа*, чиме се формира психолошка пауза током које се размислила о наставку излагања. Ова се узречица јавља и на почецима одговора на питања васпитача

Е: *Шџа стџе радили?*

З: *Па, седели џамо у шуми. Ишли смо кроз дубоко у шуму. Са бициклом.*

али и током самог исказа

...да неџџо л(р)ади и аа, *џа џа не знам како л(р)ади...*

када дете жели да додатно објасни своју причу – што је одлика и говорног језика одраслих. Догађаји се ређају сукцесивно

Ја једном оџекла. # *Па џоче да џлаачеџ. Па онда сам узела мал(р)амицуу. Па обрисала. / Онда џе она узџџи кола њ-њеџова, џа џе он сада дођи џо јоџи, џа џе она иђи џо ње, џа џа онда онда џе леџџо дођи и, и џако...*

користећи се нагомилавањем везника *џа* и *онда(к)*, уз понеку ретроспекцију. Понављање синтаксичких

⁷ Можемо уочити извесну иконичност у распореду узрока и последице. Број последичних реченица (увек последица у постпозицији) надмашује број узрочних, а и када се узрочна реченица јави (у постпозицији у односу на последичну), узрок је већ дат у виду понављања синтаксичке форме. Види пример у тексту.

конструкција се јавља када дете жели да нешто посебно нагласи

...иде џамо да неџџо л(р)ади и аа, *џа џа не знам како л(р)ади али она л(р)ади јако.*

Синтаксичко понављање се због неразвијености хипотаксе јавља и као вид текстуалне кохезије којом дете жели да упуту на нешто о чему је већ говорило

Сада је она оџишла, у кућу. ... *Она оџишла и џако она исџричала џаџи...*

Наративи се обично заокружују конструкцијама *И џако*, *Еџџо* и *И џџо је џџо*, којима дете свом саговорнику ставља до знања да је завршило са причом или са одговором на питање.

Од установљених категорија текстуалне кохезије на млађем узрасту су пронађени неки од маркера кореференције и елипсе, као и структуралних веза. Примери супституције нису пронађени. Од експлицитних маркера повезујућих релација пронађен је по један пример додајућих (*и*) и супротстављајућих (*а*) маркера, као и примери временског следа (*онда(к)* и *џа*), те они у анализи неће бити одвајани у засебну категорију.

У говору деце млађег узраста преовлађују поновљене форме, а пронађен је и један пример делимично поновљене форме (*са баџом Бџаном : са баџом*). Заступљена је и деиктичка анафора којом се упућује на актере – личном деиксом, као у примеру:

...али *џаџа* ми је неџџо џомаџао, *џа ... он је сео и уџалио џтелевизор и џако...*

као и примери нулте анафоре. Деиктичком анафором се још упућује и на простор:

У кућу. Тамо нема враџа и нема џрозора ни вл(р)аџа.

Упућивања на време деиксом није било у нашем корпусу.

Пронађена су само два примера деиктичке катафоре, премда на основу њих сматрамо да је ово само формално катафора, условљена тиме што је у пита-

њу говорни медијум, те дететовом потребом да своју причу појасни:

Играли смо се на њеном рођендану. Код Маре на рођендану, Марином.

...џа сам нисам шетјала, она, мама ме је носила као беба...

Код лексичке замене јавља се укупно један пример замене хиперонимом:

10: Неке **иџре**.

Е: Неке *иџре*?

10: XXX **Вука** се *иџрамо*.

Елипса се јавља само у два вида. Често долази до изостављања помоћног глагола у перфекту:

Она [← је] оџишила и џако [← је] она исџричала џаџи...

Прагматичка елипса је честа након одговора на питање васпитача:

Е: А *џџа* се ви *иџраџе* овде?

10: Тркања [← **се иџрамо**].

На млађем узрасту честа су синтаксичка понављања, а од лексичких веза јављају се синонимне конструкције

И џако, џа се она XXX, она џл(р)еба иде на џосао јоџ једном, џа мало да се умол(р)и неџџо да л(р)ади.

те спецификације појмова

Па, лоџџали смо се, баба је мало седела, џа сам јој баџо лоџџу, џа смо шуџали лоџџу.

Анализа аутобиографских наратива на старијем узрасту

Наративи деце старијег узраста су дужи, садрже већи број информација, а улога васпитачких потпитања у сврху подстицања продукције сведена је на минимум. Синтаксичка структура је развијенија, а уочено је и више различитих маркера текстуалне кохезије.

У наративима деце старијег узраста заступљене су и паратакса и хипотакса. Најбројније су темпоралне реченице међу којима су најзаступљеније оне које означавају темпоралну локализацију

...кад је џао ла ноћ ми смо оџишили да сџавамо...

Тек у неколико примера јављају се антериорне реченице

...кад смо кренули # онда ми је џосле било мука.

као и оне са постериорним значењем

*И ондак ондак смо ### онда смо џамо џамо кад смо дошли **већ** смо наџли коју ћемо собу...*

Осим локализације, у грађи су уочени и примери темпоралне квантификације

...џледам џелевизор док се комџуџер о охлади.

У једнаком броју као и последичне⁸

Мени је био рођендан, џа су ми сви донели џоклоне.

јављају се и узрочне реченице

И онда џоџџо је она сџарија, она буде васџџачица.

Честе су изричне реченице

И онда једва Сџрале чеко да идемо да се куџамо.

а уочено је и неколико примера погодбених

...кад кад џада киша, онда уђемо унуџра.

и намерних реченица

...онда ћемо д(а) идемо код деде да ми закоље џрасе.

Најређи су примери месних

...џамо смо се иџрали XXX џамо на онај велики џо-боџан на онај (џ)де се сџуџџа где је онај базен.

и односних реченица

*Оним моџим **џџо џџо** добијем из киндер јајеџа.*

Као доминантан глаголски облик јавља се перфекат. Поред перфекта у употреби је и аорист

*А Сџрале **се уџлаши**...*

а пронађен је и један пример плусквамперфекта

*Па био сџаво **вечерас** код нас.*

Презент се употребљава у конструкцијама којима се означавају хабитуалне радње

⁸ Приметимо и пример без експлицитног везника: *Метџула сам завој, нисам ишла код лекара.*

Увек овај кад њезла или нешто ради, увек она дође горе и сјане и каже...

али га има и у релативној употреби – у неколико примера се јавља као приповедачки, наративни презент

Ја и њајна смо ишли и мама на Дунав, а сека је остала кући са бабом. Ишли смо на осам дана. И онда каже њајна...

Мали број наратива почиње узречицом па, а нека деца испред наратива изразима *Може?* и *Ја ћу вам причајти...* обавештавају саговорника о почетку свог излагања, што одаје утисак да је прича барем делимично унапред осмишљена. Догађаји се претежно ређају линеарно, сукцесивним навођењем везника *ја* и *онда(к)*, а појаву ретроспекције омогућава развијенија хипотакса, нарочито систем темпоралних реченица. Психолошке паузе се праве поштапалицама *ја* и *онда(к)* и формулаичним изразом *како се зове*:

И ондак ### мој браји како се зове мој браји њамо научио да њлива с мишићима. Па ондак кад смо њамо били ХХХ на доручку и ондак # и ондак ### њајна нас њамо бацо у воду и ондак њливали смо и ондак с... ручали и ондак и ондак ### и онда смо њосле # њамо ХХХ њамо смо се иђрали.

Деца наративе завршавају са *Ејо*, *И њако*, *И њако је њо било*, али и експлицитним *И више ништо немам*. У неколико наратива јавља се и фраза *Чича мича и љојова прича*, вероватно под утицајем старијих који им причају и читају приче и бајке.

На старијем узрасту пронађени су маркери текстуалне кохезије који припадају категоријама корелације, елипсе, структуралних веза и супституције. Како се међу експлицитним маркерима повезујућих релација јављају само додајући (*и*), супротстављајући (*а*) и они који означавају временски след (*онда(к)*, *и онда(к)* и *ја*), они поново неће бити издвајани у засебну категорију приликом анализе.

И код деце старијег узраста јављају се поновљене и делимично поновљене форме, али се у знатно већем броју јављају деиктичка и нулта анафора. Најчешћа је лична деикса, а јављају се и примери месне, која је осим демонстративним заменицама исказана и оријентационим прилогом:

Па лејо. Ја и мој браји се њењемо на шийке. А они се ѡреврђу. И ми љоре седимо.

Примери деиктичке катафоре су малобројни, а претежно се односе на спацијалне локализаторе:

...њамо смо се иђрали ХХХ њамо на онај велики њо-божан на онај (љ)де се сѡуиња где је онај базен.

У категорији лексичке замене јављају се примери хиперонимије

...и једе и ѡсле изађе најоље да рани Барона, кикире(с)це, оне кокошке, иши и свиње.

односа опште : посебно

И раним Барона. Имам куче.

...ја сам му донео касењу. # Сјајдермен. Иђрицу. и по један пример антонимије

Оно сви ѡрограми неки њису добри, неки лоши.

и меронимије

И онда добила сам неку ѡренерку. Горњи део и доњи.

У категорији елипсе се јавља изостављање помоћног глагола, елизија глагола и предикатског комплемента, те именице. Јавља се и прагматичка елипса.

Код изостављања помоћног глагола у перфекту видна је тенденција да до елипсе долази у трећем лицу једнине и множине, а само изузетно у првом лицу оба броја:

И ондак ### мој браји како се зове мој браји [← је] њамо научио да њлива с мишићима. Па ондак кад смо њамо били ХХХ на доручку и ондак # и ондак ### њајна нас [← је] њамо бацо у воду и ондак њливали смо и ондак с... ручали и ондак и ондак ### и онда смо њосле # њамо ХХХ њамо смо се иђрали.

За разлику од елизије глагола

Понеки њуџ се иџрамо учииџељице, њонеки њуџ # [← се иџрамо] васџиџачице.

која је ретка, веома често се изоставља предикатски комплемент:

И и онда ја и Каћа смо морали да ѓа ѡребаџимо ѡреко оџраде. А он не зна сам [← да се ѡребаџи ѡреко оџраде].

Приликом одговора на питања васпитача јавља се прагматичка елипса

В: *Чиме се иџраи?*

14: *Иџрачкама [← се иџрам].*

али и пуни (неелидирани) одговори, што није случај код деце млађег узраста:

Е: *Мхм. А иџа црџаи?*

16: *Црџам ја девоџице.*

У грађи је пронађено свега неколико примера супституције: именичке фразе супституишу се посевним генитивом, присвојним придевима и компарацијом, а глаголи искључиво компаративом и суперлативом прилога за начин и количину:

Некад ѡмаџем мами некад џаџи, браџу најџице.

...моја сека је још једанџуџ дошла. Није рођена него од џеџке рођене.

Структуралне семантичке везе синтаксичког типа остварују се понављањем конструкција, као и код деце млађег узраста, али и употребом синонимних конструкција:

Кад сам ја радосџан увек мама ми неџџо ѡклоџи.

Кад сам срећан а радим или џо?. Увек ми неџџо да. / Ја ћу ... како сам била на леџовању? Ја сам кад сам # ја кад сам била на море џамо смо...

На нивоу лексичких веза честа је спецификација и генерализација колокацијског типа

А џу је био близу близу ринџиџил. И онда док смо оџиџили да да се иџрамо, док смо оџиџили да се возимо ауџиџе и џако.

као и разлагање, односно сумирање исказа

И # сваџџа је било. Иџрали смо се, сваџџа. Јели џорџу.

И онда смо јели? иџрали се, џричали. Сваџџа радили.

Дискусија

У аутобиографским наративима деце оба узраста на паратаксичком нивоу развијени су саставни, раставни и супротни односи. С друге стране, искључне и закључне реченице у грађи се не јављају ни код деце старијег узраста. Са изузетком темпоралних и последичних реченица, хипотаксе на млађем узрасту готово да и нема (спорадични примери узрочних и једна погодбена реченица), док је она на старијем узрасту знатно развијенија, што се посебно огледа у разуђеном систему темпоралних реченица. Развој језичке структуре на старијем узрасту је видан и кроз употребу различитих глаголских времена – перфекта, аориста, плусквамперфекта и приповедачког презента – у односу на млађи узраст, где се употребљава перфекат.

У категорији кореференције са повећањем узраста опада употреба поновљених и делимично поновљених форми, што се надомешћује учесталијом употребом деиктичке ендофоре код деце старијег узраста. Осим личне деиктичке анафоре на оба узраста, премда код старијег у нешто већем броју, уочена је једино још употреба месне деиксе, док се временска у нашој грађи не јавља ни на једном узрасту. Деиктичка катафора је чешћа на млађем узрасту. Будући да се ради само формално о катафори, опадање њеног броја са узрастом је у складу са општом тенденцијом јачања текстуалне кохеренције. Дакле, уколико је наратив боље осмишљен и семантички чвршће срастао, утолико ће се мање према новим појмовима реферисати деиктичким речима чији референт још није уведен.⁹

Лексичка замена је готово потпуно неразвијена код деце оба узраста – јавља се један пример замене хиперонимом код млађе групе и тек неколико при-

⁹ Стилску маркираност деиктичке катафоре (њено најчешће појављивање у књижевноуметничком стилу) овде можемо занемарити, будући да је језик деце ових узраста монолитан, тј. нема развијене функционалне стилове.

мера исте замене у старијој групи. Поред овога, код старије групе је пронађен укупно по један пример замене меронимом и антонимом, док се замена уопштеном лексемом уопште не јавља.¹⁰

На оба узраста су заступљене једино прагматичка елипса и изостављање помоћног глагола перфекта, с тим да је код старије групе уочена тенденција да се он чешће губи у трећем лицу, а више очувава у првом лицу оба граматичка броја. На старијем узрасту се јављају примери елизије глагола и компонента предиката, али не и целе глаголске фразе. Супституција у наративима деце млађег узраста уопште није пронађена, док се на старијем узрасту јавља у малом броју. Појаву супституције тек на старијем узрасту оправдавамо тиме што се на овом узрасту јавља и елипса глагола (предиката), која је и неопходан услов за појаву супституције.

Синтаксичко понављање на оба узраста јавља се у приближно једнаком броју, али се ипак може говорити о тенденцији његовог проређивања са повећањем узраста, будући да је деце на старијем узрасту више, те да је грађа старијег узраста обимнија. Супротна тенденција се може уочити у категорији структуралних веза, где се са повећањем узраста јавља учесталија употреба лексичких, семантичких веза, као и њихова већа разуђеност. Тако се на старијем узрасту јављају примери генерализације и спецификације, меронимије и синонимије, као и развијена колокацијска веза међу лексемама. С друге стране, у грађи на млађем узрасту уочен је само један пример колокацијске везе. Све ове развојне тенденције говоре у прилог повећању граматичке и семантичке компетенције код деце, али оне, барем на нивоу продукције, ни на узрасту од шест година не достижу ниво одраслог изворног говорника.

¹⁰ Ово сматрамо оправданим чињеницом да се овакве лексеме употребљавају да означе одређени став говорника према неком актеру, што захтева виши ниво метакогниције.

Закључак

Дискурсне форме деце оба узраста имају елементе почетка и краја. Почетак се обично обележава поштапалицом *иа*, иза које најчешће следи темпорална реченица којом се дискурс ставља у временски оквир. Крај се обележава са *еио*, *И иако*, *И иио је иио*. На старијем узрасту се додатно јављају експлицитније дате форме увода и епилога (*Сада ћу вам причати...*, *То је иио иио сам хиео*, *Чича мича и гоиова прича*) којима дете као да сугерише већи ниво самосвести о томе да је испричано уједно и кохерентно. Догађаји се углавном нижу линеарно, при чему се деца користе сукцесивним елементима *иа* и *онда(к)*. Ове елементе такође користе и као поштапалице – у случајевима када смишљају наставак приче или када је потребно да се нечега присете. На оба узраста се јавља и ретроспекција, с тим да је она на млађем узрасту најчешће исказана поновљеним синтаксичким формама, а на старијем узрасту развијенијом хипотаксом. Овакви ретроспективни елементи управо и омогућавају да дечје дискурсне форме имају заплет.

Премда на први поглед могу деловати некохерентно, ови дечји искази то нису. Разлика између два узраста је у томе што млађа деца новоуведене појмове чешће објашњавају користећи се катафором, те поновљеним синтаксичким формама, док старија деца кохерентност постижу више системом зависних реченица и разуђенијим лексичким типом структуралне везе. Према Павловићу и др. (2006) ово су довољни елементи да овакве дечје дискурсне форме можемо сматрати (аутобиографским) наративима. Такође, поменути техникама објашњавања деца показују и да су у извесној мери свесна да саговорнику треба пружити одговарајући контекст у коме ће дати наратив бити разумљив. Са формалније стране, анализа маркера текстуалне кохезије по-

казује да ни наративи деце од шест година не садрже све елементе који би се могли наћи у наративу одраслог говорника. Но, треба оставити места могућности да би се барем још неки од кохезивних елемената могли јавити у дечјим наративима уколико би истраживање било спроведено на проширеној грађи.

Главне тенденције усложњавања дечјих наратива огледају се у учесталијој употреби деиктичке ендофоре науштрб поновљених и делимично поновљених форми; учесталијој и разубењеној употреби лексичких структуралних веза (синонимије, генерализације и спецификације) насупрот синтаксичком понављању; те појави супституције и ширења елипсе, поново науштрб синтаксичког понављања. Претпоставка да деца старијег узраста кохезију стварају већим бројем различитих елемената, дакле, стоји. Такође је уочено и да се, у оквиру категорија које постоје на оба узраста, на старијем узрасту јавља већи број различитих кохезивних маркера.

Испитивани наративи припадају говорном језику, али не можемо рећи да су они део говорног функционалног стила, будући да дечја језичка компетенција није на нивоу функционално поливалентног идиома. Овим објашњавамо изостајање експлицитних маркера повезујућих релација, јер је за њихово кориштење неопходна боља кохезија и јача кохеренција, те свакако виши ниво прагматичке компетенције.

ЛИТЕРАТУРА

Пипер, Предраг. Анафора у српској простој реченици. *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72 (2007): 261–269.

Brown, Gillian, George Yule. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Clark, Eve. *First Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Halliday, Michael Alexander Kirkwood, Ruqaiya Hasan. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.

Mandić, Mirjana. Five- and six-year-old children's autobiographical discourse: the analysis of the use of proper names and deictic terms. *Balkanistic Forum* 1–2 (2008): 308–318.

Pavlović, Jelena, Vladimir Džinović, Nikoleta Milošević. Teorijske pretpostavke diskurzivnih i narativnih pristupa u psihologiji. *Psihologija* 39(4) (2006): 365–381.

Shiro, Martha. Genre and evaluation in narrative development. *Journal of Child Language* 30(1) (2003): 165–195.

Miloš Đ. KOŠPRDIĆ

ON CHILDREN'S AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVES – TEXTUAL COHESION IN CHILDREN BETWEEN THE AGES OF 3 AND 6

Summary

In this paper, we dealt with the production of children's autobiographical narratives. In the theoretical framework of text linguistics, we observed the elements of textual cohesion that we have additionally systematized on the basis of relevant literature. Assuming that usage and frequency of cohesive elements can be taken as a measure of complexity of the narrative structure during language development, we regarded the autobiographical narratives of two groups of children: the younger – between the ages of 3 and 4, and the older – between the ages of 5 and 6. The results of our analysis show that older children use more diverse elements of textual cohesion. We also observed that in the categories that are found at both age levels, a greater number of different cohesive markers occur at an older age. The main tendency is that with the increase in the age, the lexical and

syntactic repetitions are replaced by more diverse and diluted cohesive elements. In addition to the development of the hypotaxis, the expansion of the ellipsis and the usage of explicit markers for utterance structuring, this contributes to more coherent production of children's narratives.

Key words: textual cohesion, narratives, autobiographical narratives, children's speech, developmental psycholinguistics
